
DEVİRİM KURAMLARI - II

*

*Celalettin Güngör**

ÖZET

Devrimler, başka sosyal çatışma biçimlerinin aksine özellikle modern bir olgudur. Eski imparatorluklardaki hanedanların yükselişi ve düşüşü, Yunan kent devletlerindeki yönetim biçimlerinin birbirlerine dönüşümü, birer (sosyal) devrim örnekleri değil, siyasî şiddet örnekleriydi. Eski büyük uygarlıklar, isyanları, ayaklanmaları ve hanedan değişikliklerini tecrübe etmiştir. Fakat bunlar, modern devrimlerle benzerlikte çok az şeyi paylaşırlar. Ulus-devletlerin doğuşu öncesinde köklü dönüştürücü süreçler veya moral bir ideal olarak nitelenen toplumsal devrimlerin meydana gelmesi mümkün değildi. Modern çağa kadar, toplumların dokusunu kökten değiştirerek, bir toplumu yeniden yaratacak bir kurum mevcut değildi. Ancak ulus-devlet gerçeği bunu değiştirmişti. İlk kez Fransız Devrimi ile bu ölçekteki bir dönüşüm düşüncesi, artık tasarlanabilir bir program olmuştu. Nitekim devrim kavramının modern anlamı ile kullanıma yerleşmesi ancak 1789 Fransız Devrimi sonrasındadır. Devrimleri açıklamak için kullanılan başlıca devrim kuramları olarak doğal devrim tarihi kuramı, Marksist kuram, sistem kuramı, modernleşme kuramı, oyuncu merkezli kuramlar ve yapısal kuram seçilerek, eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Devrim, ulus-devlet, modernleşme, eski rejim, sınıf, şiddet, laik.

*Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

GİRİŞ

Bu denemenin amacı, devrim kavramının içeriğini diğer siyasî şiddet biçimlerine göre doğrudan belirlemek değildir. Başlıca devrim kuramlarını incelemek için yazılmıştır. Kuramlar, dış gerçekliği kendisi yoluyla gördüğümüz gözlükler gibidir. Devrimler, doğa olayları değildir. Devrim olguları, bir yerlerde hep öylesine duran nesnel (deneysel) olgular olmadığından, insanî değer yargıları nelerin devrim olduğuna karar verecektir. Devrimi açıklamak için kullandığımız aletler, bir dünya görüşü oluşlarıyla devrimi nasıl algıladığımızı belirlerler. Kuramlar, elbette felsefe ve spekülasyon da demek değildir. Dolayısıyla devrimi açıklayan zihnimizin araçları, devrim kuramları bağlamında çözümlenmeye çalışılmıştır. Yalnız bundan önce devrim olgusunu, gerek antik çağlardan bu yana değerlendiren, gerekse kavramın özelliikle 18. yüzyılda kazandığı yeni içeriği vurgulayan bir başlangıç, bu denemeye eklenmiştir.

E. MODERNLEŞME KURAMI

1. GENEL MODERNLEŞME KURAMI

Çok ilkel toplumların belirsizliği hariç, her toplum sosyal sınıf hiyerarşisi ile kuruludur. Devlet, bu yapı içerisinde çatışmaları çözen ve sosyal öncelikleri belirleyen emredici bir kurumlar dizisidir. Bütün toplumlar, zaman içerisinde modernleşmeyle özdeşleşen değişim güçleriyle karşılaşılır. Modernleşme, sosyal örgütlenme, davranış ve düşüncedeki geleneksel örüntüleri tehdit eder. Bu geleneksel örüntülerin dağıldığı, yıkıldığı yerde yeni yapılanmalar geliştirilmek zorundadır. Modernleşme, önceden hareketsiz olan yeni toplumsal unsurları harekete geçirir. Bunların edindikleri yeni kimlik duygusu, ekonomik çıkar bakımından açıklanır. Hükümete, yeni talepler dayatılır. Toplumun geleneksel eski unsurları, bir yandan (muhtemelen) değişime karşı çıkarılarken, diğer yandan da modernleşmenin harekete geçirdiği yeni çıkar ve unsurları tehdit olarak algırlarlar.

Devrimci potansiyel, modernleşen toplumlarda aşağıdaki durumlarda artar⁵³:

- a. Modernleşme hızı arttığında,
- b. Modernleşmenin etkileri, yabancı, düşman veya emperyalist bir kültürle özdeşleştiğinde,

⁵³ Greene, Thomas H., *Comparative Revolutionary Movements*, Prentice Hall, New Jersey, 1990, s. 190.

- c. Sosyal hareketlilik hızı, ekonomik gelişme hızından daha yüksek olduğunda,
- d. Modernleşmenin eşlik ettiği avantajlar, çeşitli sosyal sınıf ve zümreler arasında eşitsiz dağıtıldığında,
- e. Modernleşme etkileri, mevcut kültürel bölünmeleri desteklediğinde,
- f. Modernleşme, özellikle veri sosyal bir sınıfın ekonomik gücü (yüksek) ile siyasî temsili (düşük) açısından, statü farklılıkları doğurduğunda,
- g. Geleneksel tarım sektörü, hızla ticarileştiğinde,
- h. Köylülerin, toprak sahibi sınıflardan görece bağımsızlığı yanında, güçlü dayanışma geleneğinin de olduğunda,
- i. Modernleşme, sosyal sınıfların girişimiyle "aşağıdan" olmak yerine, merkezi devlet bürokrasisi ile "yukarıdan" başlatıldığında,
- j. Mevcut sosyal sınıflar, modernleşmeye (özellikle şehirleşme ve sanayileşme) esas tarımsal artık değeri yaratmak için ya yeteneksiz ya da isteksiz olduğunda,
- k. Artan siyasî temsil ve katılım talepleri, devlet tarafından bastırıldığında,
- l. Önceden geleneksel sosyal yapılar tarafından yerine getirilen sosyal yardım işlevleri, devletçe üstlenilmediğinde,
- m. Siyasî katılım fırsatları, devletin kurumsal kapasitesinden daha çok arttığında,
- n. Hükümet, ordu üzerinde şekli bir otoriteye sahip olduğunda.

2. HUNTINGTON'IN MODERNLEŞME KURAMI

Sosyal sistem modeli olarak başka bir örnek, Huntington'ın dengesiz sosyal sistem üzerine kurulu devrim modelidir. Bu devrim modeli, bir modernleşme kuramıdır. Huntington için modernleşme, kuşkusuz devrimin hem nedeni hem de sonucudur. Siyasî karışıklığı (düzensizliği) üreten, modernliğin yokluğu değil, aksine modernliği başarabilmek çabasıdır. Huntington, modernleşme sürecinde harekete geçen grupların yeni taleplerini karşılayacak siyasî kurumların kapasitesine dayanan yapısal-işlevselciliğin özgül siyasî bir çeşidini geliştirmiştir. Bu modelde modernleşme, dengesizleştirici bir süreçtir. II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan yaygın iç çatışmaların kaynağına, hızlı sosyal değişim yerleştirilir:

Sosyal ve ekonomik değişim -şehirleşme, okur-yazarlık ve eğitimdeki artış, sanayileşme, kitlesel iletişimin genişlemesi-, siyasî bilinci artırır, siyasî talepleri çoğaltır ve siyasî katılımı genişletir. Bu değişimler, siyasî otoritenin geleneksel kaynaklarının ve geleneksel siyasî kurumların altını oyar. Bunlar,

gerek siyasî birlikteliğin, gerekse meşruluk ve etkinliği birleştiren yeni siyasî kurumların yeni temellerini yaratma sorunlarını çok karmaşıklaştırır. Sosyal hareketlilik* ve siyasî katılım genişleme oranları yüksek iken, siyasî örgütlenme ve kurumsallaşma oranları düşüktür. Sonuç, siyasî istikrarsızlık ve karışıklıktır. Siyasetin temel sorunu, siyasî kurumların gelişiminin, sosyal ve ekonomik değişimin gerisinde kalmasıdır⁵⁴.

Bundan dolayı siyasî modernleşme, siyasî bilincin yeni gruplara yayılması ve bu grupların da siyasete katılımı demektir. Siyasî gelişme, gerek toplumdaki sosyal ve ekonomik değişimi ilerletecek, gerekse yeni grupların siyasete katılımını düzenleyip emecek, karmaşık, özerk, tutarlı ve uyarlanabilir siyasî kurumların yaratılması ile bağlantılıdır. Devrimin siyasî özü, siyasî bilincin hızlı yaygınlaşması ile yeni grupların siyasete hızlı katılmasında belirir. Çünkü bu siyasete katılma hızı, mevcut siyasî kurumların onlarla baş edebilmesini imkânsız kılar. Bu modernleşme bağlamı içerisinde devrim, siyasî katılım patlamasının aşırı bir örneği olarak tanımlanır. Böyle bir patlama olmaksızın devrimden söz edilemez. Bununla birlikte tam bir devrim, yeni bir siyasî düzenin yaratılması ve kurumsallaşması demek olan ikinci bir aşama ile de bağlantılıdır. Başarılı bir devrim, hızlı siyasî katılım (hareketlilik) ile hızlı siyasî kurumsallaşmayı birleştirir. Her devrim, yeni bir siyasî düzen üretmez. Bir devrimin ne derece devrimci olduğunun ölçütü, siyasî katılımının genişliği (kapsamı) ve hızıdır. Bir devrimin ne derece başarılı olduğunun ölçütü ise devrimin yarattığı kurumların otorite ve istikrarıdır⁵⁵.

Görüldüğü üzere devrim, yüksek modernleşme düzeyi ve düşük siyasî kurumsallaşma düzeyi ile birleşen hareketliliğe (*mobilization*) bağlıdır (Şekil 1).

Huntington, siyasî hareketliliği köylü-şehirli bölünmesiyle çözümler. Şehirli aydınların muhalefeti önemlidir ama belirleyici değildir:

Bundan dolayı modernleşen siyasette, köylük* hayatı önemde sallantılı bir rol oynar. Yeşil Başkaldırı'nın doğası, yani köylülerin siyasî sisteme içerildiği şekil, siyasî gelişmenin izleyen akışını şekillendirir. Köylük, siyasî sistemi ve hükümeti destekliyorsa, sistemin kendisi devrime karşı güvence dedir ve hükümetin de isyana karşı kendisini güvenceye alma ümidi vardır. Köylük, muhalefette ise gerek sistem gerekse hükümet devrilme tehlikesindedir. Şehrin rolü değişmez: Muhalefetin sürekli kaynağıdır. Köylüğün rolü, değişkendir: Ya istikrarın ya da devrimin kaynağıdır. Siyasî sistem için, şehrin içindeki muhalefet bozucudur fakat öldürücü değildir. Bununla bir-

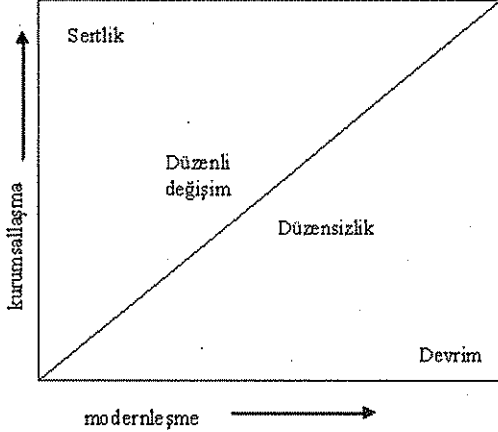
* *mobilization*.

⁵⁴ Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968, s. 5.

⁵⁵ Huntington, s. 266.

* *countryside* / taşra

likte köylük içindeki muhalefet öldürücüdür. Köylüğü denetleyen, ülkeyi denetler⁵⁶.

Şekil 1: Modernleşme ve Kurumsallaşma düzeyine bağlı Huntington'un devrim modeli
Kaynak: Tilly, Charles, *From Mobilization to Revolution*, s.20

Bundan dolayı devrimler, şehirlî aydınlar ile köylülerin bağlantısını gerektirir. Bu iki güç, ya birleşerek çürüyen siyasî kurumların çöküşünden sonra iktidarı ele geçirirler (Batılı tarz devrim) ya da siyasî kurumlarını siyasî modernleşmeye yanıtta kısmen geliştirebilmiş olan rejimi askerî olarak yenerler (Doğulu tarz devrim).

Sistem kuramcıları, devrimi bir yanardağ patlamasına benzetme anlayışında az çok birleşirler: Aşağıda basınç yükselirken, hoşnutsuzluk yıllarca için için yanar. Bu yanma taşınamaz olduğunda da yanardağ patlar. O "istikrarlı" dağ tahrip olurken, manzarasındaki bütün güzellikler etrafa savrulur. Bu yaklaşım, doğrudan Durkheim (biraz da Freud) kaynaklıdır. Bu sistem kuramcıları, devrimleri ve kitlesel şiddeti, hükümetlerin başa çıkabileceğinden çok daha hızlı beklentiler doğuran modernleşme süreçlerine eşlik eden talihsiz olaylar olarak görürler. Yavaş sosyal değişim, muhtemelen düzenli değişim demektir. Hızlı sosyal değişim ise muhtemel düzensizlik (karışıklık) ve devrim olasılığı demektir⁵⁷.

⁵⁶ Huntington, s.292.

⁵⁷ Kimmel, Michael S., *Revolution, A Sociological Interpretation*, Polity Press, Cornwall, 1990, s. 65; Tilly, Charles, *From Mobilization To Revolution*, Random House, New York, 1978, s. 21.

Huntington'ın "Batılı devrim-Doğulu devrim" sınıflandırmasına dokunmak devrim kuramı açısından yerinde olacaktır. 20. yüzyıl, meydana gelen devrimleri ile Fransız Devrimi dışında da geniş bir ampirik gözlem imkânı sunarak kuramdaki Fransız Devrimi ağırlığını ortadan kaldırmıştır. Huntington, tam ölçekli bir devrimi, sırası ile mevcut siyasî kurumların şiddetle ve hızlı yıkımı, yeni grupların siyasete katılım hareketliliği ve yeni siyasî kurumların yaratılması şeklinde açıklar. Devrimleri, devrimden devrime farklılaşan bu üç aşama arasındaki ilişki yönünden "Batılı" ve "Doğulu" şeklinde sınıflandırılır.

Batılı devrimde ilk adım, eski rejimin çöküşüdür. Bu çöküşü, yeni grupların siyasete girme seferberliği izler. Sonrasında da yeni siyasî kurumlar yaratılır. Sonuç olarak bu modelde devrim nedenlerinin analizi, genellikle eski rejim dönemindeki toplumsal, siyasî ve iktisadî koşullar üzerine odaklanır. Fransız, Rus, Meksika ve ilk safhası için Çin devrimi, bu modele yakındır. Batılı model, eski rejimin otoritesinin dağılmasını ve devrimci sürecin döndürülemez bir şekilde ilerlemesini öngörür. Devrim modeli böyle kurulmakla birlikte, çoğu eski rejimin çöküşünü tam ölçekli bir devrim izlemiştir. Fransa'daki 1789 olayları, büyük bir başkaldırıya öncülük ettiği halde, 1830 ve 1848 olayları öyle olmamıştır. Mançu (Çin) ve Romanov (Rus) hanedanlarının düşüşünü büyük devrimler izlemiştir. Ama, Habsburg (Avusturya), Hohenzollern (Prusya Almanyası), Osmanlı ve Kaçar hanedanlarının düşüşü öyle olmamıştır. Geleneksel monarşiler ve diktatörlükler şeklindeki eski rejimlerin çöküşünü, nadiren büyük devrimler izlemiştir. Bunun nedeni, devrimi doğuran etkenlerin, eski rejimin düşüşünden önceki koşullarda olduğu kadar, eski rejimin düşüşünden sonraki koşullarda da saklı olmasındandır⁵⁸. Pek az devrimci durum, devrimci sonuç doğurur. Çoğu durumda devlet iktidarının eski sahipleri, kendilerine meydan okuyanları yenilgiye uğratar. Çoğunlukla iktidarda bulunanlar, yeni taleplerle ortaya çıkan bazı kesimlerle işbirliğine girip diğerlerini denetimleri altına alırlar. Bazen de bir iç savaş, yönetimin kalıcı biçimde bölünmesine yol açar.

Batılı devrimde, eski rejimi devirmek için isyancı grupların eylemlerine çok az ihtiyaç duyulur. Devrim, güçlü yeni bir kuvvetin devlete saldırmasıyla değil; devletin uyruklarının, artık devletin var olmadığını birden anlamalarıyla başlar. Bu çöküşü, devlet otoritesinin yokluğu izler. Devrimci güçler tarafından bu otorite boşluğunun doldurulması ile ülkede düzen yeniden kurulur. Eski rejimin düşüşünü, ayaklanmalar, gösteriler ve önceden sessiz kalan ezilen kesimlerin hareketliliği izler. Eski rejimin çöktüğü toplum yapı-

⁵⁸ Huntington, s. 267.

sı, daha modernleşmiş (daha az geleneksel) olduğu ölçüde, siyasete katılma seferberliği daha yüksek olacaktır. Bu da devrimin meydana gelmesinin çok daha muhtemel olması demektir. Batılı devrimlerde, eski rejimin fiili veya sembolik düşüşü için kesin bir tarih verilebilir: 14 Temmuz 1789, 10 Ekim 1910, 25 Mayıs 1911 ve 15 Mart 1917 gibi. Bu tarihler, devrimci sürecin başlamasını ve siyasete yeni grupların katılma seferberliğini verir. İktidar kavgasındaki bu yeni seçkinler, sonucu getirecek olan daha geniş halk yığınlarını yönlendirir. Bu rekabet ortamında, sonunda düzeni bir grup yeniden kurar. Batılı modelde devrimciler, önce başkentte iktidara gelirler, sonra da taşraya hakim olurlar. Batılı devrimin ayırıcı niteliği, ılımlıların, köktencilerin ve karşı devrimcilerin iktidar için mücadele ettiği bir sırada, eski rejimin düşüşünden sonraki anarşi ve devletsizlik dönemidir⁵⁹. Terör, devrimin sonraki (izleyen) safhalarında olur ve iktidarı kazanan köktenciler tarafından ılımlılar ve diğer devrimci gruplara karşı kullanılır. Oysa Doğulu devrimde terör, devrimci mücadelenin ilk evresinde belirir.

Doğulu devrim, Batılı devrimin aksine, yeni grupların siyasete katılım hareketliliği ve yeni siyasî kurumların yaratılması ile başlar. Eski rejimin siyasî kurumlarının, şiddet yoluyla düşürülmesi ile de sona erer. Doğulu devrimin ayırıcı niteliği, uzun ikili bir iktidar dönemidir. Bu dönemde bir yanda kurulu hükümet vardır ve etkin olduğu yerlerde yönetimini sürdürür. Diğer yanda ise devrimciler vardır ve fiilî kurumları ve iktidarlarının genişletilmesi uğraşı içindedirler. Batılı devrimde asıl kavga, devrimciler arasında olduğu halde; Doğulu devrimde bu kavga, devrimciler ile kurulu düzen arasındadır. Devrimciler, ülkenin merkezinden ve kentlerinden çekilip, ülkenin uzak bir kesiminde üs kurarlar. Terör ve propaganda yoluyla köylülerin desteğini kazanma uğraşı içerisinde etkili oldukları alanı yavaş yavaş genişleterek, silahlı eylemlerinin düzeyini münferit terörist saldırılardan, gerilla ve düzenli muharebelere tadrîcen yükseltirler. Sonunda, hükümet birliklerini yenmeyi başarırlar. Devrimci mücadelenin son aşaması, başkent in işgalidir. Doğulu devrimde, devrimin başlangıcı için kesin bir tarih vermek imkânsız olsa da, devrimci sürecin sonu için kesin bir tarih verilebilir. Çünkü, rejimin başkentinin kesin olarak düştüğü tarih, en azından sembolik olarak bellidir: 31 Ocak 1949, 01 Ocak 1959 gibi⁶⁰.

Bu anılan iki farklı devrim modelini doğuran başlıca etken, devrim öncesi rejimlerin doğasıdır. Batılı devrim, genellikle mutlak bir kralın veya toprak sahibi bir aristokrasinin yönetime hakim olduğu geleneksel bir rejime

⁵⁹ Huntington, s. 271.

⁶⁰ Huntington, s. 272.

karşı olur. Bu rejim, ciddî malî bir darboğaza girdiğinde, aydınları ve diğer şehirli seçkinleri bünyesine almayı başaramadığında, mevcut liderlerin de içinden çıktığı yönetici sınıfın moral özgüvenini ve yönetmek iradesini kaybettiğinde, bir devrim tipik olarak meydana gelir. Doğulu devrimler, bunun aksine, kısmen modernleşmiş rejimlere karşı olur. Bu rejimler, siyasî yetenekle değil, ama kaba iktidara dayanarak ülkeyi yöneten, biraz modern ve canlı bir orta sınıf unsurlardan kurulu millî hükümetler olabileceği gibi, anaülkenin zenginlik ve iktidarının, yerel hükümete siyasî iktidar ve askerî kuvvet açısından büyük üstünlük sağladığı sömürge rejimleri de olabilir⁶¹. Bundan dolayı Batılı devrimlerin temelinde zayıf geleneksel rejimler, Doğulu devrimlerin temelinde ise en azından kısmen modernleşmiş rejimler vardır.

F. OYUNCU MERKEZLİ KURAMLAR

1. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu kuramlar, devrimci davranış psikolojisi üzerine kuruludur. Bu kuramların temel sorusu, "Hangi tür birey veya gruplar, devrimci eylemleri yaparlar ve neden yaparlar?" sorusudur. Devrimci davranışın psikolojisi, iki düzeyde araştırılır. İlki, tek bir birey, yani devrimci kişilik düzeyidir. İkincisi ise kitle psikolojisi (grup) düzeyi olan sosyal psikoloji düzeyidir. Kişilik dışı sosyal durumların, insanların devrimci olmasında oynadığı rol söz konusu olduğunda sosyal durumlar, er geç bazı anti-sosyal faaliyetlerde ifadesini bulacak davranışların tetiğini çeken veya zemin hazırlayıcısı olarak ele alınır. Bu kuramlar, devrimci hareketlere yönelen insanların kişilik yapıları ile özellikle devrimci liderlik ve izleyicilik üzerinde yoğunlaşır.

Gerek doğal devrim tarihi kuramcıları, gerekse yapısal-işlevselciler, devrimci davranış, akılcı ve normatif olmayan kolektif davranışlar olarak görürler. Bu kuramlar, oyuncu merkezli kuramların denediği gibi, psikolojik bir anlayıştan hareket etmezler. Bundan dolayı oyuncu merkezli kuramlar için bir devrim kuramı, devrime katılanların öznelliklerini kalkış noktası olarak almak zorundadır. Fakat bu psikolojik kuramcıları, hangi öznelliklerin çok daha önemli olduğunda farklılaşırlar. Kimileri, bazı bireyleri devrim sahnesinin merkezine getiren belirli kişilik özellikleri üzerinde dururlar: Neden kimileri devrimci lider olurlar? Diğer bir kısmı ise devrimci hareketin nedeni olarak gördükleri sosyal eğilimler ile grup psikolojisi özelliklerinin birleşiminde yoğunlaşırlar: Kitleler, herhangi belirli bir zamanda neden devrimci liderleri izlerler?

⁶¹ Huntington, s. 273.

Oyuncu merkezli kuramcılarının her iki grubunun da fikirlerinin kaynağı kişilik gelişimi hakkındaki Freud'un düşünceleridir⁶². Freud, bütün grupların yapısal özelliğini liderleri ile izleyenleri arasındaki nevrozlu (*neurotic*) ilişkide belirler. Freud, bütün grup etkinliklerini patolojik olarak tanımlar:

Şimdi bireyi bırakmamıza izin verin ve Le Bon tarafından ana hatları belirlenmiş olan grup aklına dönelim. Bir psikoanalistin kaynağına yerleştirmede veya kaynağından almada herhangi bir zorluk çekeceği bir özellik göstermez. Le Bon, ilkel insanların ve çocukların zihinsel yaşamı ile grup aklının benzerliğine işaret ederek bize yolu göstermiştir. Gruplar, dürtüsel, değişken ve asabidir. Neredeyse münhasıran bilinçsizlikle yönlendirilir. Grupların boyun eğdiği dürtüler, koşullara göre cömert veya acımasız, kahramanca veya korkakça olabilir. Fakat, bunlar her zaman çok baskındır: Hiçbir kişisel çıkar, hatta kendini koruma duygusu bile kendini hissettiremeyebilir. Bunlar hakkındaki hiçbir şey önceden tasarlanmamıştır... Gruplar olağanüstü saftır ve etkiye açıktır. Hiçbir eleştirel yeteneği yoktur. Onun için ihtimal dahilinde olmayan diye bir şey yoktur... Grup duyguları, her zaman çok basit ve abartılıdır⁶³.

Grubun kahramanlarından talep ettiği şey, güç, hatta şiddettir. Hükmedilmek, eziyet edilmek ve efendilerinden korkmak ister. Temelde tamamen muhafazakârdır. Bütün yenilik ve ilerlemelere karşı derin bir nefrete sahiptir. Geleneğe ise sınırsız bir saygısı vardır⁶⁴.

Le Bon için, yaşayan varlıkların belirli bir sayıda toplanır toplanmaz, onların bir hayvan sürüsü veya insan topluluğu olup olmadığı hiç sorun değil, kendilerini bir şefin otoritesi altına içgüdüsel olarak yerleştirdiğini düşünür. Bir grup, asla efendisiz yaşayamayan boyun eğmiş bir sürüdür. Böylesi bir itaat susuzluğundan dolayı kendisini efendileri olarak belirleyen birisine içgüdüsel olarak teslim olur⁶⁵.

Grubu belirleyen nitelik, önce üyeler ile lider arasında, sonra da grup üyeleri arasında olan güçlü ve yarı-erotik bağlardır. Grup tutarlılığı, bütün grup üyelerinin kendisinde liderle eşzamanlı özdeşleşmesinin ürünüdür. Bu özdeşleşmenin amacı, kendi ulaşılmaz ego idealimiz için bir ikame olarak hizmet eder. Eğer bireyler tamamen özerk bir egoyu geliştirebilmiş olsalardı, kolektif davranışa hiç gerek kalmayacaktı. Çünkü bireyler, tam hissetmeleri için ne itaate, ne de dayanışmaya gerek duyacaklardı. Bu nedenle Freud'a göre kolektif eylem için bütün psikolojik yönelimler, bireyler hanesindeki nevrozlu gereklerin ürünüdür.

⁶² Johnson, s. 170.

⁶³ Freud, Sigmund, *Group Psychology and The Analysis of The Ego*, Translated by James Strachey, Bantam Books, New York, 1960, s. 13.

⁶⁴ Freud, s. 14

⁶⁵ Freud, s. 17.

Bazı modern yazarlar, kolektif eylemin irrasyonelliğini genişleten Freud'un çağdaşı Gustave Le Bon'un (Eserleri: *The Crowd*, 1895 ve *The Psychology of Revolution*, 1913) düşüncelerini de benimsemişlerdir. Le Bon'un Fransız Devrimi'ne tepkisi, kendisinin şiddeti, irrasyonelliği ve kalabalıkların yıkıcılığını abartmasına neden olmuştur. Bireysel davranış, rasyonel de olur, olmaz da derken, grup davranışının her zaman irrasyonel olduğunu belirtmiştir. Le Bon'un çağdaşı William McDougall (*The Group Mind*, 1920) ve Everett Dean Martin (*The Behavior of Crowds*, 1920), devrimci kalabalıkları, irrasyonel ve kolektif vahşiliğin tarifsiz eylemlerini işlemeye açık olarak tasvir etmişlerdir. Le Bon'u izleyenler, kaçınılmaz olarak devrimci eylemin patalojisini vurgularlar: Örneğin Goodspeed'e göre, "isyancılar, sürekli fantezi ülkesinde yaşarlar". İrlanda isyanının liderleri, "gizemli, hayalci ve yüceltilmiş insanlardı. Ama, tam akli başında insanlar değillerdi. Bolşevikler de aynıydı... Patlak gözleri ve ürkek mizacı ile Mussolini, kesin psikopatı"⁶⁶.

2. DEVRİMCİ KİŞİLİK KURAMI

Analizlerinde psikolojik değişkenleri kullananlar, ya devrimci liderlerin psikolojik özelliklerinde ya da liderlerle izleyicileri arasındaki ilişkilerde yoğunlaşırlar. Devrimci kişilik üzerinde duranlar, ilki, yani devrimci lider olmaksızın ikincinin olamayacağını belirtirler. Çünkü onlar için, izleyenler izleyecek birisini bulmak zorundadırlar. Böyle olduğu için lider, hem mantık hem de tarihî olarak izleyenlerden öncedir. Devrimci bir hareket, istisnaî bir liderin demir iradesini, cesaretini ve ufkunu gerektirir. Mevcut tutum ve dürtüleri, bir kitle hareketine sevk edip uyumlaştıran kişi liderdir. Hareketin esasları, gücü ve görkemi, liderin kişiliğinde belirir. Hayal kırıklığına uğramış olanların ruhlarında dizginlenen kızgınlık onunla dile getirilir. Lider, geçiş durumunun fedakârlığını, heyecan verici bir gelecek vizyonuyla haklılaştırır. Özveri ve ortak eylemin vazgeçilmez oluşuna inanır. Bireysel varoluşun anlamsızlığından yoldaşlık duygusunu – kurtuluş heyecanını – uyandırır⁶⁷.

Devrimleri başarıyla yapan dürtü ve inancın, yalnız otoriter kişiliklerde olduğu belirtilir. Lenin, Troçki ve Gandi'nin karşılaştırmalı psiko-politik özgeçmişini yazan Wolfenstein, "Bir adam neden devrimci olur?" sorusunu sorarak, lider-izleyici ilişkisi yerine, bu liderlerin çocukluk sosyalleşmesi, ergenlik ve erken olgunluk dönemlerindeki ortak unsurları araştırmıştır:

Üreme organları safhasını, bütün erkekler için, fakat özellikle şimdiki örneklerimizde ergenlikle birlikte ele aldık. Sonraki safhanın sorunları,

⁶⁶ D. J. Goodspeed ("The Conspirators", 1962, s. 235)'den aktaran, Kimmel, s. 68.

⁶⁷ R. D. Hoper (*The Revolutionary Process, Social Forces*, 28, 3)'dan aktaran, Kimmel, s. 71.

komplasyonlarıyla önceki safhanın sorunlarıdır. Aradaki dönem, çalışkanlık doğabilsin diye aşağılık duygusunun savuşturulmak zorunda olduğu potansiyel dönemdir. Üç adamın hepsi de bu dönem boyunca önemli bir başarıya sahipti. Bunun için *Oedipal* çatışmanın etkili yönetiminin kalite belgesi olan yüceltme kapasitesinin, başarılı bir devrimci için bir öngereklilik olduğunu varsayabiliriz. Bu üçünün de geliştirdiği sürekli çalışma kapasitesi, daha sonraki dönemlerde onlar için çok değerli olacaktır⁶⁸.

Ergenlik dönemine gelirse, bu üç adamda da ortak olan aşağıdaki durumu buluruz. Bunların her biri de babaları ile olağandışı kararsız bir ilişkiye sahipti. Lenin örneğinde, babası aile ile olduğunda onun sevecen ilgiyle, babasının sık ve uzun yokluğunda da bu durumdan doğan gerilim duygularının kalıntısıyla birleşen babası ile kuvvetli bir özdeşleşme vardı. Troçki, babasına büyük bir hayranlık duyardı ve onun pek çok yönde de annesine üstün olduğunu düşünürdü. Fakat, babasının annesinin zamanı ve ilgisini tekeline almasına kızardı. Babasına Yanovka'da başkalarının saygısını kazandıran görevlerindeki başarısını, kendisinin taklit etmekteki yetersizliğinden dolayı kızgındı... Gandi'nin erkeklik özgüveni zayıftı ve erken evliliğinden dolayı kendisini çok karmaşık bir duygusal yaşamda bulmuştu. Gandi, bir erkek olmanın ne demek olduğunu ya da ne gerektirdiğini bilmediği zamanlarda bile en temel şekilde bir erkek gibi davranmaya zorlanmıştı. Korkulara yakalanmıştı ve erkekliğini, örneğin gerek karısı karşısında haklarını ileri sürmekle gerekse et yemekle güçlendirmeye girişmişti. Bundan dolayı bu üç adam da gergin ve zor koşullar altında erkek kimliklerini oluşturmak sorunu ile uğraşmak zorunda kalmışlardı⁶⁹.

Görüldüğü üzere bu liderlerin kişiliklerinde belirleyici olan ve onları devrimci etkinliğe yönelten, babalarıyla karmaşık ve olağandışı ilişkileriydi. Devrimci kişiliğin gelişiminde baba-oğul ilişkisinin belirleyici olması, iki varsayım üzerine dayandırılır: ilki, devrimci davranışın irrasyonelliği kabul edilerek devrim, psikolojik olarak otoriteye yönelik saldırganlık ifadesiyle tanımlanır. İkincisi ise otorite ile olan bu zorluğun, ana-baba otoritesiyle kendi sorunlu ilişkilerini hükümet otoritesine yansıtan (fiili) devrimcilerde özellikle yoğun olduğudur. Devrimciler, savaştıkları otoriteyi kötü ve güçlü bir baba gibi görürler. Bundan dolayı devrimler, devlet, toplum ve sınıflar arasındaki ilişki sorunlarıyla ilgili olmak yerine, psikolojik olarak yaralı bireylerin daha büyük tarihi bir safhada kendi sorunları için davranmalarından gelişen bir fırsat olarak görülür. Devrimci kişiliğin temel özellikleri şöyle sıralanır:

Bu şekilde bir adam devrimci olur. Fakat, diğer adamlarla ilişkilerini çok fazla belirgin olarak tanımlamadıkça, davasının etkili bir savunucusu ol-

⁶⁸ Wolfenstein, E. Victor, *The Revolutionary Personality: Lenin, Trotsky, Gandhi*, Princeton University Press, New Jersey, 1967, s. 305.

⁶⁹ Wolfenstein, s. 306

maya hazır değildir. Gerçekten bu ortamda, davasının doğası hala belirsizdir. Fakat, bireyin devrimci potansiyelini etkinleştiren olay, bu potansiyeli meydana getiren önceki deneyimleriyle birlikte, devrimci kişiliğin inşa edildiği malzemeyi sağlar. Bu kişiliğin temel niteliği, hükümet otoritesine muhalefet üzerine dayandırılmış olmasıdır. Bu, bireyin gerek babasına gerekse hükümet görevlilerinin bastırıcı eylemlerine karşı saldırgan dürtülerini açıklamasının sürekli gereğinin bir sonucudur. Bu ikincisi, önceden kendisine işkence etmiş olan nefret duygularını bireyin dışa vurmasına izin verir. Çünkü, babasına yönelik olumsuz duyguları, sevgi, saygı duyguları ve onu taklit etmek arzusuyla dengelenmiştir. Şimdi durum, çok daha az belirsizdir: Hükümet otoritesi, açıkça kötüdür... en azından araştırılan bu üç örnekte de saldırgan hükümet eylemi, kişisel aksine, temsilî olan bireysel eylemlerin bir sonucu olarak gelmişti. Birey, savunacak bir dava bulur. Lenin'in özdeşleşmiş olduğu Sasha, Rus halkı için savaşmıştı. Troçki, işçi sınıfının hakları ve onurunu savunmuştu ve Gandi, Hintlilere insan gibi davranılmasında ısrar etmişti. Bundan dolayı davanın ötesi, kabaca kavranılır ve işlenmemiştir: Zamanla ideolojik bir üstyapı, birey kendini haklılaştırma gereğini yerine getirebilsin diye, bunun üzerine kurulur⁷⁰.

Bu kişilik gelişim çizgisi bağlamında, bir devrimci, *Oedipus kompleksinin** erken çocukluk travmasını şiddetli bir şekilde geçirir. Ergenlik gelişimi uzar ve baba-oğul belirsizliğinin çözümü, kızgınlık ve suç kompleksi ile engellenir. Bu nedenden dolayı her devrimci, baba kuşağının bitmemiş işini, yetişkinlik çağına taşır. Ergenliğin ilk yıllarında bile devrimci birey, güçlü bir babaya karşı halâ asi bir oğul olduğunu hisseder. Dolayısıyla her devrimci için sorunun kökeni, baba otoritesiyle nasıl baş edileceği ve baba-oğul ilişkisine iliştirilen kuvvetli suç duygusunda yatar.

Potansiyel devrimci lider, bu krizi içgüdüsel kızgınlığını geçici olarak yüceltmekle çözer: Psikolojik olarak aile içinde karşılanmayan gereksinimlerini karşılamayı başaramamaktan, beceriksiz hükümet otoritesini suçlayan devrimci bir ideoloji ile vahşi saldırgan dürtülerini tatmine yönelir. Benliğine yöneltilmiş bu saldırı, dış bir otoriteye karşı yeniden yönlendirilir. Bir devrimcinin ideolojik hedefi, her zaman kurulu iktidarın devrilmesi ve istediği çizgide bir iktidarın yeniden kurulmasıdır. Dolayısıyla bu *Oedipus kompleksine* bağlı saldırganlık, gerçek babadan sapar ve sembolik babaya, yani devlete yönelir. Bir kez iktidara yükselen devrimci lider, böyle olmakla birlikte kendisini devrimci etkinliğe zorlayan halledilmemiş psikolojik sorunlarını

⁷⁰ Wolfenstein, s. 309

* *Oedipus complex*: Freudçu psikolojiye göre, özellikle erkek çocuklarda genellikle 3 ile 6 yaşları arasında iken gelişen ve karşı cinsten ana veya babaya bağlılık, aynı cinsten rakipleri gördükleri ana veya babaya karşı ise kızgınlıkla birlikte olan özellikle cinsel psikolojik dürtülerdir.

tamamen çözme yeterliliğini gösteremeyecektir. Fanatik, otoriter ve başkalarından aşırı şüphelenen bir kişi olur. Devrimciler, kişiliklerini babalarına isyan içerisinde oluşturur. Baba rolünü bir kez üstlendiklerinde ise birden bire muhalefetlerinin amacını geçmişte sağlamış olan aynı eylemlerden kendilerini suçlu bulurlar. Dolayısıyla bu döngü korunur ve yeni devrimci liderler, değişmez otoriter baba kişiliğine sahip olan bir zamanların isyancı oyuncusuna meydan okuyacak özdeş psiko-dinamik kaynaklardan çok çabuk doğarlar.

Devrimci liderlerin gelişimindeki psiko-dinamik unsurlar üzerinde odaklanan devrimlere bu psikolojik yaklaşım, bir takım sorunlarla karşı karşıyadır. Birilerinin devrimci lider olurken, birilerinin neden olamadığını açıklamakta başarılı olsa da, bazı tarihî anların diğerlerine nazaran devrimci hareketler için neden çok daha özendirici olduğunu veya mevcut siyasî otorite ile önemli sosyal gruplar arasındaki etkileşimin nasıl devrimci durumlar ürettiğini açıklamakta başarısızdır. Bu model, birilerinin devrimci davranışa katılırken, birilerinin neden katılmadığını açıklarken bile açık değildir. Bu durum, devrimci liderin oluşumunda çok daha açıktır. Çünkü bu modelde devrimci liderlik, bilindiği üzere baba ile oğul arasındaki çözülmemiş ilişkiye dayanır. Böyle bir model, tanım itibari ile kadınların devrimci liderlik ve etkinlik sorununu (Örnek: Rosa Luxemburg, Emma Goldman ve Alexandra Kollantai), en azından farklı psikoanaliz ilkelerine başvurmadan açıklamakta yetersizdir. Fakat, baba ile oğul arasındaki "çözülmüş" ilişkilerin birkaç modeli vardır. Gerçekten, baba-oğul ilişkilerinin tamamlanmamış bu çözümü, her türden psikolojik davranış açıklamak için çok sık kullanılır. En önemlisi, psikologlar, aynı temel değişkeni her iki olağanüstü bireysel sapmayı (devrimci davranış ve olağanüstü itaat gibi) açıklamak için kullanırlar. Nazi Almanyasında kör itaat üzerine yapılan araştırmalar, özellikle bu sorunu vurgular. Temel nedensel bir dinamiğin, her iki aşırı davranış biçimini (otoriteye karşı isyan ile otoriteye kör itaat) açıklamak için kullanılmış olması, bu aynı dinamik aşırı olmayan örneklerin büyük bir kısmında bulunduğunda da çok tutarlı değildir⁷¹. Dolayısıyla, devrimci davranışın nedensel mekanizması, bir başka yerde aranmak zorundadır.

3. SOSYAL PSİKOLOJİ MODELİ

(HAYAL KIRIKLIĞI - SALDIRGANLIK KURAMI)

Sosyal bir örgütlenme, ekonomik bir sınıf, bir baskı grubu veya bir gerilla ordusu olarak görülebilse de temelinde aslında daima birey vardır. Bireyi anlamamanın temeli de güdülenmeyi (*motivation*) anlamaktır. Güdülenmeyi an-

⁷¹ Kimmel, s. 73.

lamak, algılamayı anlamaktır. Sürekli daha çok güvenlik duygusu, insanın temel güdüleyici dürtülerindedir. Artan güvenlik duygusu, çeşitli değerlerden edinilebilir. Fakat bu, modern bir toplumda yaşam koşullarının iyiye gittiği algılamasıyla doğrudan bağlantılıdır. Yaşam koşullarındaki iyileşme algısı, bireylerin sürekli ilerleme beklentilerini yükseltir. Karşılanan (doyurulan) beklentiler, sürekli yeni ve daha yüksek beklentilerle yer değiştirir. Hayal kırıklığı duygusu, karşılanmayan beklentilerin sonucudur⁷².

Bütün ulusların proleterleri, zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyleri olmadığı anlayışı içinde devrimde birleşmeye çağrılmıştı. Kısaca bu şekilde kurulan devrim kuramı, Marks ve Engels'in ürünüydü. Endüstriyel işçi sınıfının artan sefaletinin, sonunda ümitsizlik noktasına ulaşacağı ve isyanın da kaçınılmaz olacağını ileri süren bu tez, Marks'ın babası olduğu tek tez değildir. Marks, bu kuramı ile bağdaşmayan öteki kuramında yaygın bir karışıklığın (düzensizliğin) önkoşulu olarak, işçilerin artan sefaletinin yerine, bu kez kapitalistlerin artan refahına paralel gelişen işçilerin ekonomik durumundaki ilerleme ve onun üreteceği toplumsal gerilimi koymuştur:

Ücretlerdeki çarpıcı artış, üretken sermayenin hızlı büyümesini varsayar. Üretken sermayenin hızlı büyümesi, zenginliğin, lüksün, toplumsal talep ve hazların da aynı hızla artmasına neden olur. Böylece işçilerin memnuniyeti artmakla birlikte, onların verdiği sosyal tatmin ... kapitalistlerin işçiler için ulaşılamaz olan artan memnuniyeti ile karşılaştırıldığında düşmüştür. Arzularımız ve hazlarımız, toplumdan kaynaklanır. Böyle olduğu için onları doyurulmalarına hizmet eden nesnelere değil, toplumla ölçeriz. Çünkü, onların doğası toplumsaldır ve görelî doğaları söz konusudur⁷³.

Bu modelde devrimin kaynağına, insanların ne istediği ile ne aldığı arasındaki ilişki konulur. Bu yaklaşım, grupların yapısal koşullara nasıl tepki gösterdiği üzerine kuruludur. Devrimler, her zaman hayal kırıklığına uğrayan kolektif beklenti ve arzuların sonucu olarak açıklanır. İnsan saldırganlığını hayal kırıklığının sonucu olarak gören bu model, hayal kırıklığı-saldırganlık varsayımı* üzerinde işler: Karşılanmayan beklentiler = hayal kırıklığı = saldırganlık. Bu modelin siyasî öngörüsü, sistemin hayal kırıklığı düzeyi yükseldikçe, siyasî istikrarsızlığın daha da artacağı ve devrimci etkinlik olasılığının daha da yükseleceğidir. Devrim, hayal kırıklığı düzeyi bireyleri

⁷² Greene, s. 191.

⁷³ Marks ve Engels ("Wage Labour and Capital", Selected Works in Two Volumes, Moscow, 1955, Vol. I, p. 94)den aktaran, Davies, C. James, "Toward A Theory of Revolution", *The Sociology of Revolution* içinde, Ed. Ronald Ye-Lin Cheng, Chicago, 1973, s. 78.

* *frustration-aggression hypothesis*

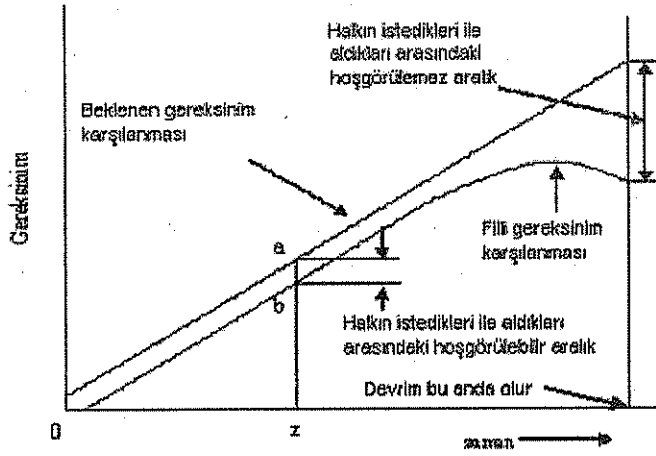
devlete karşı kollektif eyleme kışkırtmak için yeterince yüksek olduğunda meydana gelir.

Bu yaklaşım, siyasî düzensizliğin muhtemel öncüsü olarak benimsenen "sefalet, isyanı besler" önermesi üzerinde yoğunlaşır. Davies ve Gurr, "görelili yoksunluk kuramı"ndan hareket ederler. Bu kuramın esin kaynağı, Marks ve Tocqueville'dir. Marks'ın görüşleri, Tocqueville tarafından Fransız Devrimi'nin kaynağını Eski Rejim'in artan baskısında değil, aksine siyasî reformlar yoluyla hafifleyen baskısında gören düşüncelerinde asıl tez olarak işlenmiştir:

Devrim, her zaman işler kötüye giderken patlak vermez. Çoğu zaman karşılaşılan şey, yasalardan hiç yakınmadan ve sanki yasaları hissetmiyormuş gibi en bezdirici yasalara katlanmış bir halkın, bu yasaların yükü biraz hafiflediğinde, bunları şiddetle reddetmesidir. Devrimin yıktığı bir rejim, neredeyse her zaman yıkılan rejimin bir öncesinden daha iyidir. Deneyim, kötü bir rejim için en tehlikeli anın kendini reforme etmeye başladığı an olduğunu göstermektedir. Uzun süren bir baskı döneminden sonra uyruklarının durumunu iyileştirmeye yönelik bir prensi ancak büyük bir dahi kurtarabilir. Kaçınılmaz olduğu düşünülerek sabırla katlanılan kötülük, bu kötülükten kurtulmanın mümkün olduğunun düşünülmesi ile artık katlanılmaz olur. Rejim, suiistimallere son verdikçe, suiistimler üzerindeki örtü daha da kalkar ve ezilmişlik duygusu daha da pekişir: Kötülüğün azaldığı doğrudur; ama duyarlılık daha canlıdır. Feodalite, en güçlü döneminde bile ortadan kaybolmakta olduğu andaki kadar Fransızlarda nefret uyandırmamıştı. XVI. Louis'nin en küçük keyfilikleri bile XIV. Louis'nin bütün despotizminden çok daha dayanılmaz görülmüştü⁷⁴.

"Nesnel ekonomik ve sosyal uzun bir gelişme dönemini, kısa keskin bir gerilemiş dönemi izlediğinde, devrimlerin ortaya çıkması çok muhtemeldir". Davies, devrimlerin yapısal kaynağı için bu önermeyi ileri sürer. Maddî refahtaki uzun süreli artışlar boyunca, kısa dönemli gerilemiş devrimci durumu yaratır. Çünkü, sistemin kapasitesi halkın beklentilerini karşıladığında bu beklentiler azalmaz. Böyle bir model, grafikte görüldüğü üzere artan beklentileri ve gerileyen tatmini resmeden bir J eğrisi yaratır. Burada, beklentiler ve gerçekleşme arasındaki aralık, sonunda saldırgan bir davranışı geliştirecek olan hayal kırıklığının yaratılması demektir (Şekil 2).

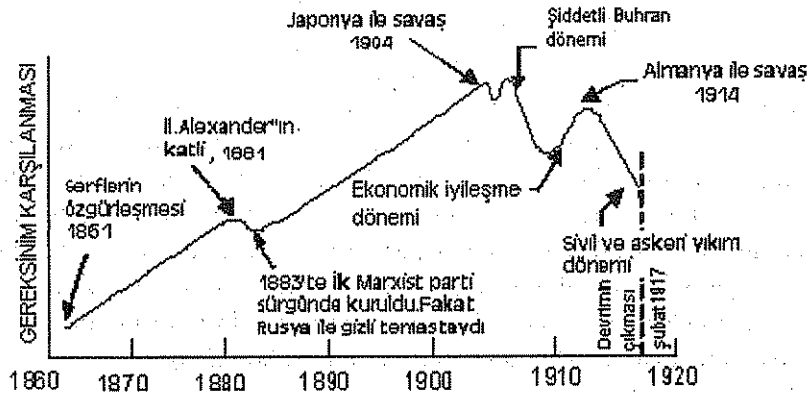
⁷⁴ Tocqueville, Alexis de, *L'Ancien Régime et la Révolution*, Michel Lévy Freres, Paris, 1866, s. 259. Kitabın Türkçe baskısı için bkz.: *Eski Rejim ve Devrim*, Çev. Turhan Ilgaz, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Şekil 2: Gereksinim Karşılanması ve Devrim
(J Eğrisi Devrim Modeli)

Kaynak: Davies, James C., "Toward A Theory Of Revolution", s.80

Davies, bu modelini Amerikan (1776), Fransız (1789), Rus (1917) ve Mısır (1952) devrimleri gibi farklı örnekler yanında, sonradan Nazi hareketine, Amerikan İç Savaşı'na ve Amerika'daki siyah harekete de uygulamıştır. Burada, diğerlerini olmasa da, bu modelin 1917 Rus Devrimi'ne uygulanışını gösteren çizelgeyi aktarmak yararlı olacaktır:

Şekil 3: J Eğrisi Devrim Modeli'nde 1917 Rus Devrimi.

Kaynak: Davies, James C., Toward A Theory Of Revolution, s. 88

Bu modelin eksiklikleri olarak şunlar belirtilebilir: Davies, devrimci bir zihin durumunun, hükümeti devirme gücü olan örgütsel bir silaha nasıl dönüştürdüğünü açıklamaz. Ancak, bu dönüşümün otomatik olduğunu benimsemiş görünür. Ayrıca, hangi grupların memnuniyetinin azaldığını, kimlerin hayal kırıklığı içinde olduklarını ve kimlerin başkaldırdığını belirlemede de başarısızdır⁷⁵.

Gurr ise Davies'in bıraktığı yerden alarak, bu modeli tarihî patlamaları açıklamanın yanı sıra onların patlama olasılıklarını da çözümleyen bir kurama dönüştürmeye girişmiştir. Gurr, herhangi türden toplumsal bir çatışmanın temel koşulunun, görelî yoksunluk olduğunu ileri sürer. Görelî yoksunluk, herhangi ulaşılabilir bir nüfusta yoğunluğu ve genişliği belirlenebilen değer beklentileri ile değer kapasitesi arasındaki farktır. Dinamik bir çözümleme, zamanın akışında değer beklentileri ile değer kapasitesindeki değişim kalıplarını hesaba katacak kavramsal aletlere gerek duyar. Görelî yoksunluğun, fiziken rahatsız bir durum olduğu ve insanların uzun dönemde değer beklentilerini değer kapasitesine uydurmak eğilimi gösterdiği varsayımı ileri sürülebilir. Araştırılan toplumsal koşullar ve ulaşılabilen değer durumları, yaklaşık olarak dengededir ve sonuç olarak normal kabul edilebilir. Bununla birlikte, günümüz dünyasında bunlar nadir olabilir ve değişim kalıplarının onlarla değerlendirileceği bir ölçme aracını sağlar. Dolayısıyla bu dengesizliğin üç modeli* belirlenebilir: Azalan yoksunluk, artan yoksunluk ve yıkıcı yoksunluk⁷⁶. Bunlara hızlanan yoksunluk da eklenmelidir⁷⁷. Görelî yoksunluk modellerinin bu şekilde kurulmuş olması, değer beklentileri ile değer kapasitesi arasında mantıken mümkün bütün ilişkilerin tüketilmiş olması demek değildir.

Mutlak görelî yoksunluk, durağan (*static*) toplumlarda çok daha muhtemel olarak görülür. Artan yoksunluk ve yıkıcı yoksunluk ise büyük bir sosyo-ekonomik değişim sürecinden geçen toplumlarda en sık görülür. Bütün bu genellemelere rağmen, görelî yoksunluk modellerinin hiçbiri ister istemez belirli bir toplum tipinin kesin özelliği değildir. Bununla birlikte, herhangi bir veri toplumunda herhangi bir veri zamanda bazı grupların herhangi bir türden görelî yoksunluğu tecrübe etmeleri mümkündür. Üstelik bazı gruplar, farklı değer sınıfları bakımından farklı görelî yoksunluk türlerini

⁷⁵ Kimmel, s. 76.

* İngilizce olarak şöyledir: 1. Incremental deprivation, 2. Aspirational deprivation, 3. Progressive deprivation. Görüldüğü üzere 2. "Artan yoksunluk", 3. "Yıkıcı yoksunluk" olarak Türkçe'ye uyarlanmıştır.

⁷⁶ Gurr, Ted Robert, *Why Men Rebel*, Princeton University Press, New Jersey, 1971, s. 46.

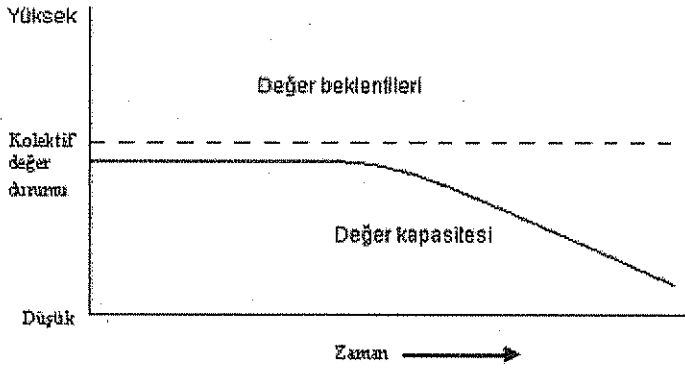
⁷⁷ Kimmel, s. 78.

tecrübe edebilirler. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yenilmiş Avrupa ülkelerinin çalışan sınıflarının büyük kesimleri, eşzamanlı olarak güvenlik ve katılım değerleri bakımından azalan yoksunluğu, refah değerleri bakımından ise yıkıcı yoksunluğu tecrübe etmişlerdir. Bir toplumda görelî yoksunluğun tam bir görünüşü, her bir önemli sosyo-ekonomik grup için değerlerin her bir sınıfı bakımından görelî yoksunluğun büyüklük ve modelinin belirlenmesini gerektirir.

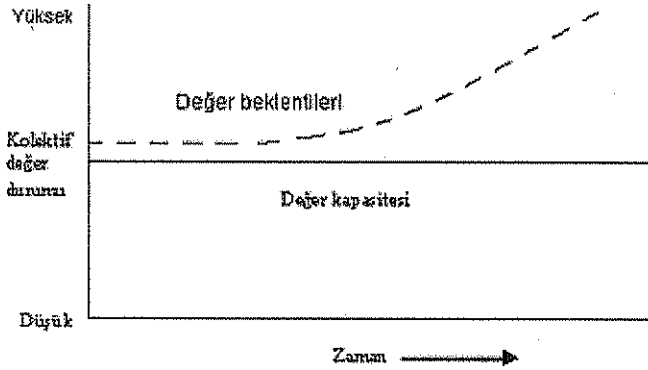
Görelî yoksunluk modellerinin işlemsel kullanımı, ekonomik ve siyasî performansın çeşitli indekslerindeki değişimlerin etkileri üzerine sistematik çıkarımları kolaylaştırır. Gerek ekonomik performans gerekse hükümetin malî faaliyet göstergeleri örnekleri sağlar. Y ülkesiyle karşılaştırıldığında X ülkesindeki kişi başına gelir veya görelî büyüme oranları gibi ölçümler üzerine dayandırılan ekonomik hoşnutsuzluk çıkarımlarına başvurmak yerine, bu, istikrarlı bir üretim dönemini izleyen üretimdeki kısa dönemli düşüşler (azalan görelî yoksunluk) ve enflasyon oranlarındaki kısa dönemli değişimler, ürün fiyatları veya çok daha uzak geçmişteki oranlara göre toplam üretkenlik (azalan veya yıkıcı görelî yoksunluk) gibi kalıplardan, çok daha doğru olarak çıkarılabilir⁷⁸.

Görelî yoksunluk, insanların toplumdan bekledikleri ile toplumun karşılayabileceği arasındaki fark şeklinde işlemsel kılınır. Siyasî şiddetin yoğunluk ve genişliği, görelî yoksunluk düzeyinin doğrudan fonksiyonudur. Bir toplumun üyeleri arasındaki görelî yoksunluk, daha yaygın ve yoğun oldukça, hangi tür çatışma olursa olsun, çatışmanın boyutu çok daha büyüktür. Toplumdaki büyük hoşnutsuzluk, büyük çatışma demektir. Bu şekilde Gurr, devrim nedenlerinin basit ek bir modelini önerir: Görelî yoksunluğun artan birikimi, gerek devrim olasılığını gerekse devrimin nihaî yoğunluğunu artırır.

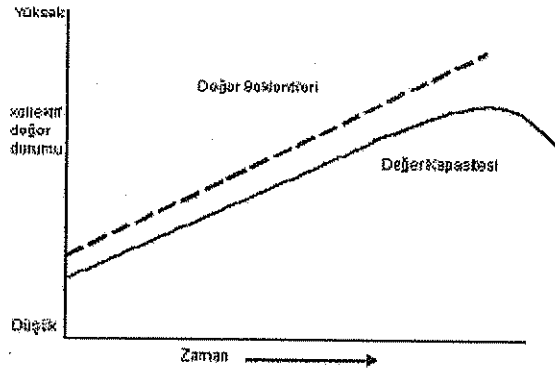
⁷⁸ Gurr, s. 56.

Şekil 4: Gurr'un Azalan Yoksunluk Modeli
Kaynak: Gurr, Ted Robert, *Why Men Rebel*, s. 47

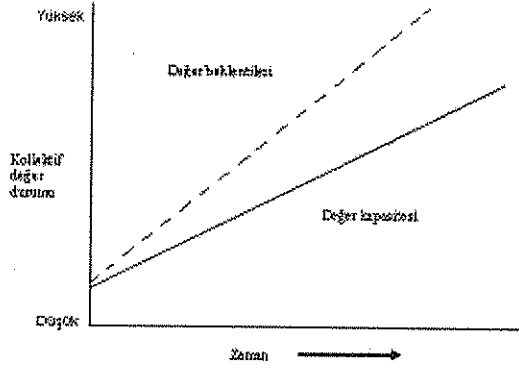

Şekil 5: Gurr'un Artan Yoksunluk Modeli
Kaynak: Gurr, Ted Robert, *Why Men Rebel*, s.51

Şekil 6: Gurr'un Yıkıcı Yoksunluk Modeli

Kaynak: Gurr, Ted Robert, Why Men Rebel, s.53

Şekil 7: Hızlanan Yoksunluk Modeli

Kaynak: Kimmel, Michael S., Revolution, s.78

Değer beklentileri sabit kalırken, bu beklentileri karşılayacak kurumsal kapasite azalır, "azalan yoksunluk" söz konusudur (Şekil 4). Bunun tersi olduğunda, yani değer beklentileri artarken, kurumsal kapasitenin sabit kalması, "artan yoksunluk" olarak nitelenir (Şekil 5). Hızlı ekonomik ve sosyal değişime uğrayan toplumların muhtemel sonucu, bu yoksunluk türüdür. "Yıkıcı yoksunluk" türüne gelince, bu Davies'in önerdiği J eğrisini gösterir (Şekil 6). Yükselen beklentiler, yükselen kapasitelerle bir müddet için eşle-

şirken, kısa dönemli bir gerileme, beklentilerle kapasiteler arasındaki aralığı çarpıcı bir şekilde büyütür. "Hızlanan yoksunluk" ise artan yoksunluk gibidir. Gerek değer beklentileri gerekse kurumsal kapasite artmaya devam eder (Şekil 7). Bununla birlikte beklentiler ve kapasitelerin arttığı farklı oranlar belirli bir uç noktayı geçerken istikrarı zedeleyici olur. Tocqueville'in analizinde olduğu gibi, devrimin patlaması için o zaman herhangi bir gerilemiş gerekmez. İki farklı şekilde yükselen eğriler arasındaki artan aralık, istikrarsızlık etkisi üretir.

Görelî yoksunluk kuramı, kolektif eylemin sadece bireysel psikolojik durumlara indirgenmesi demek değildir. Değer beklentileri ve değer kapasiteleri hakkındaki kolektif bir kavrayış setine dayanmak durumundadır. Sosyal psikoloji kuramcıları, devrimci davranışı normatif olmayan bir davranış olarak görürler. Bu değerlendirme, devrimci davranışın şuuruları bozulmuş hastalıklı bireylerin davranışı olarak anlaşılmasını gerektirmez. Görelî yoksunluk kuramcıları, kolektif düzeyde bile, devrimcilerin anlamadıkları güçler ve liderlerce önyak olunan kör bir yığın olduğu inancını benimsemezler. Bununla birlikte, sosyal psikoloji modeli de devrimleri açıklamadaki yetersizliği yönünden eleştirilir. Kuram, görelî yoksunluğa neyin neden olduğunda açıklayıcı değildir. Belirli tarihî bir bağlamda bu yoksunluğa farklı grupların farklı tepkileri ve bu tepkilerin farklı sonuçları hakkında da açıklayıcı değildir. Kuramsal sorunun bir parçası da kavramlarla ilgilidir. Yoksunluk, hayal kırıklığı, saldırganlık gibi kavramlar, devrimci davranışın irasyonelliğini belirleyen bir kuramsal çerçeve çizer. Bundan dolayı duygusal bir uyarım olarak hayal kırıklığının yerine, "kızgınlık" (öfke)* önerilir. Bunun nedeni de kızgınlık kavramının doğrudan eylemlerin meşruluğu ve doğruluğu sorununu akla getirirken, hayal kırıklığının herhangi böyle normatif bir çerçevenin dışında kalmasıyla açıklanır.

Bu kuram, devrimlerin kaynağı hakkındaki açıklaması kabul edilse bile, devrimci sonuçlar açısından kötü kurulmuştur. Beklentiler ile kapasiteler arasındaki benzer aralığın, bir devrimi kışkırtmaksızın her zaman meydana gelebileceği gerçeği, görelî yoksunluk savını şüpheli yapar. Zaten bu kuramın en yıkıcı kusuru, derinleşmiş hoşnutsuzlukların ister istemez isyana dönüşeceğini öngörmesidir:

Bir devrimin akışında meydana gelen radikal dönüşler, olayların kendileri boyunca doğan düzensiz ekonomik kargaşalardan değil, fakat önceleyen bütün bir dönem boyunca toplumun tam temellerinde biriken köklü değişimlerden uyarılan eşyanın doğası gereğidir. Monarşinin devrilişinin

* *indignation*

arifesinde olduğu gibi, Şubat ile Ekim arasında da ekonomik çöküşün sürekli olarak derinleştiği, beslendiği ve kitlelerin hoşnutsuzluğunu kamçılardığı bir gerçektir. Bu gerçek, tartışılmazdır ve dikkatimizden de asla uzak kalmamıştır. Fakat, ikinci devrimin ekmek oranının bir buçuktan bir poundun dörtte üçüne o dönem boyunca düşürülmesi gerçeği nedeniyle ilkinden sonraki sekiz ayda başarıldığını var saymak, en kaba hata olacaktır. Ekim Devrimi'ni hemen izleyen yıllarda, kitlelerin gıda durumu sürekli olarak daha kötüye gitmeyi sürdürmüştü. Bununla birlikte yeni bir dönüş için karşı-devrimci politikacıların ümitleri, her zaman yenilgiye uğramıştı. Bu durum, kitlelerin başkaldırısını arı* bir olay olarak gören birisine sadece şaşırtıcı görünebilir. Yani, sürü ayaklanmalarının liderler tarafından yapay olarak kullanıldığı şeklinde. Gerçekten, sadece yoksunluk, isyan için yeterli değildir. Eğer öyle olsaydı, kitleler her zaman isyanda olacaktı. Sonuç olarak beliren sosyal rejimin iflasının, bu yoksunluğu dayanılmaz yapmış olmasının yanında, yeni koşulların ve yeni düşüncelerin devrimci bir yol ümidini açmış olması da gereklidir. Onlar tarafından kavranan büyük amaçlar uğruna, o zaman aynı kitleler, ikiye, üçe katlanmış sıkıntılara dayanma yeteneğini kanıtlayacaklardır⁷⁹.

Ayrıca, devrimci değişimin yeri de tarihî olarak şüphelidir. Kurulu düzenden soğumuş hoşnutsuz yurttaşlar kitlesi, bir başka yerden daha çok şehirlerde bulunduğundan, Gurr'a göre devrimler, kesinlikle birer şehir olgusudur. Bu da şehirlerin kışkırtıcı siyaseti örgütlemek için uygun ortam olduğunu ifade eder. İnsanlar, şehirlerde çok daha gönüllü olarak örgütlenebilir. 20. yüzyılın devrimlerinin kesin bir niteliği onların kırsal oluşu olarak gösterilir. Dolayısıyla Gurr'un bu iddiasının, özellikle 20. yüzyıl devrimlerinin köylü niteliği ile bağdaşması zordur:

Yine de köylü ayaklanmaları, günümüze kadarki tüm gerçek (yani başarılı) toplumsal devrimlerin ve kesinlikle Fransa, Rusya ve Çin devrimlerinin içindeki yaşamsal önem taşıyan öğeyi oluşturdu. Bu, toplumsal devrimlerin, köylülerin önde gelen üretici sınıf olduğu tarım ülkelerinde meydana geldiği göz önünde bulundurulduğunda hiç de şaşırtıcı değildir. Kentli radikalizm, genel olarak tarım ülkelerinde toplumsal devrimci dönüşümleri, köylü ayaklanmaları olmaksızın sonuna kadar götürmeyi başaramamıştır⁸⁰.

Görelî yoksunluk modelinin açıklayıcılık gücü -en azından tarihî zaman çerçevesi bakımından- zaman çerçevesinin genişletilmesiyle mümkün olabilir. Davies ve Gurr'a göre, bilindiği üzere genel bir yükselişi izleyen ani bir

* spontaneous / planlanmamış

⁷⁹ Trotsky, Leon, *History of the Russian Revolution*, Vol. II, Translated by Max Eastman, London, 1933, s. 11.

⁸⁰ Skocpol, Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. S. E. Türközü, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 220.

gerilemiş, devrimci ayaklanmaların tetiğini çeker. Bu iki eğilim, daha büyük bir zaman dilimi içindeki çok daha kısa dönemli eğilimler olarak değerlendirilirse, daha açıklayıcı olabilir. Devrimin önkoşulları, günlük yaşamın kalitesini çok kötüleştiren daha uzun süreli dönüşümlerdir. Kısa dönemli bir yükseliş (birkaç yıllık), gruplar artık ihtiyaçlarının karşılandığına inanmaya başladığında artan değer beklentilerine neden olur. Bundan dolayı ani bir düşüş (gerileme), daha uzun süreli aşağıya doğru olan yapısal bir eğilime dönüş demektir.

Fakat bu zaman boyutunun yeniden biçimlendirilmesi bile, sosyal psikoloji kuramına yapılan eleştirileri karşılamaz. Siyasî şiddet, beklentileri onları karşılayacak kurumsal yetersizlik yüzünden hayal kırıklığına uğramamış olan gruplar tarafından devlete karşı yöneltilir. Gerçi bu kuramcılar için, siyasî şiddet, bu gruplara karşı devlet tarafından asla yöneltilmemiştir. Bundan dolayı devletin bastırma kapasitesi, bir devrim nedeni olarak görülmez. Aksine, siyasî bastırma, sosyal düzenin ancak bir garantörü olarak görülebilir. Böyle bir görüş, sistem kuramıyla kolayca açıklanır. Her ikisi de istikrarlı bir toplumun siyasî şiddetsiz bir siyasî toplum olduğunu varsaydığı için, siyasî şiddet ancak aşağıdan yaratıldığında sorundur. Dahası bu model, devletin bastırma kapasitesini önemsemeyerek ve işlevselciliğin yaptığı gibi, herhangi mevcut bir devletin meşruluğunu varsayarak, bir devletin üyelerinin tatminini siyasî istikrarın baş ölçütü yapar. Buna göre bir kamu düzeninin temel önkoşulu, bir toplumun sıradan üyelerinin kültürel değerleri ile siyasî seçkinler tarafından sürdürülen düzenin işleyen kuralları arasındaki uygunluktur. Bu modelde devletle, işlevini yerine getirmeyi başaramadığında mücadele edilir; siyasî meşruluğun temelleri üzerinden bir mücadele söz konusu değildir.

Üstelik bu modelde, hayal kırıklığının kaynağının tüketiciler tarafından devlet üzerinde yapılan taleplerde yattığı ileri sürülür. Fakat, bir devrimi yapanların, tatminsiz tüketicilerin aksine, hayal kırıklığına uğramış üreticiler olduğu belirtilir. Üretici olarak insanın gereği, üretici etkinliğinin çeşitli güçlerini ve maddî yaşamdaki yaratıcı potansiyelini serbestçe geliştirmek ve açıklamaktır.

Theda Skocpol, Roderick Aya ve Walter Goldfrank gibi kuramcılar, bu sosyal psikoloji modellerindeki iradeci (*voluntarist*) unsur* da eleştirirler. Devrimci hareketlerin ilk nazarda "yapıldığı" varsayımının yetersizliğine işaret ederken, devrimlerin "olduğunu" iddia ederler. Onlara göre, ne dev-

* İradecilik, nesnel ekonomik çelişkilerin gerçek devrimlere dönüşmesi için sınıf bilincinin veya hegemonyanın önemini vurgulayan Lukacs ve Gramsci gibi Batılı marksistlerin de özelliğidir.

rimci bir hareket, ne bir kitle hareketi, ne de öncü bir parti, kendilerini siyasî iktidara taşıyacak devrimci bir durumu asla tek başlarına yapmamıştır⁸¹. Devrimci durum, yapısaldır; dolayısıyla, bireylerin veya grupların davranışı ancak yapısal bir bağlamda kavranabilir:

Devrimci durumlar devletin ve sınıf egemenliğinin siyasal ve askerî krizinin belirmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ve devrimci dönüşümlerin başarılmasına, ancak ortaya çıkan bu olanaklar sayesinde devrimci liderler ve isyancı kitleler katkıda bulunmuşlardır. Üstelik, doğrudan örgütlenmeksizin... isyancı kitleler çoğu kez devrimci liderlerden ve amaçlardan ideolojik olarak esinlenmeksizin kendi başlarına hareket etmişlerdir. Tarihsel toplumsal devrimlerin nedenleri söz konusu olduğunda, Wendell Philips'in söylediği sözler oldukça doğrudur: "Devrimler, yapılmaz; kendiliğinden gelirler"⁸².

Kitle hoşnutsuzluğu üzerinde sistematik olarak düşünmek, başka şekillerin de araştırılmasını sağlamıştır. Bunlardan biri, "isyancı kültürler" düşüncesidir. Bu düşünce, bir ülkenin hepsinde değil ama belirli bölgelerinde hükümete ve toprak aristokrasisine karşı olan uzun dönemli tarihî âsîlikten kaynaklanır. Küba'nın bir başka yerinde olmayan, ama 1800 başlarına kadar giden adanın uzak doğusundaki isyanların büyük ölçüdeki orantısız yoğunluğu buna örnek verilebilir. Bu yapıdaki isyanlar, ne sınıf çatışmalarına, ne de sınıf dönüşümlerine indirgenemez; bağımsız olarak devrimcilere köylü desteğinin çeşitlerini anlamamıza katkıda bulunabilir. Böyle âsîlikler için kültürel köklerin olduğunu ileri sürmek, böyle dikbaşlılığın belirli sosyal ve coğrafi durumlardan veya yapısal ortamdan çekildiğini iddia etmektir. Gerçekten kültürel pratikler, hoşnutsuzlukların yapısal analizine eklenebilir⁸³.

G. YAPISAL KURAM

(ULUSLARARASI BAĞLAMDA DEVRİM: JEOPOLİTİK REKABET VE KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ)

Yapısal kuram için devrim, paylaşılan kültürel değerler, sosyal ve ekonomik beklentileri gibi bir toplumun sadece kendi (öznel) niteliklerinin bir ürünü değildir. Devrimlerin, büyük ölçüde sosyal yapı (siyasî, iktisadî veya başka türlü) ile bağlantılı belirli nesnel koşullar içerisinde meydana geldiği kabul edilir. Devlet, Marks'ın vurguladığı gibi hâkim sınıfın bir tahakküm aracı olarak görülmez. Devlet, sosyal düzeni sürdürmek ve diğer ulusların

⁸¹ Kimmel, s.81.

⁸² Skocpol, s. 50.

⁸³ Wickham, Timothy P., "Structural Theories of Revolution", *Theorizing Revolutions* içinde, Ed. John Foran, Routledge, London, 1997, s. 49.

iktisadî ve askerî rekabetinden korunmak için toplumun kaynaklarını kullanan bir örgütlenmedir. Yapısal yaklaşım, devrimleri, daha büyük bir dünya çerçevesinden bakarak, farklı ekonomik ve teknolojik seviyedeki devletler arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak görür.

Yapısal kuram, devrim için anahtar nesnel koşulların geçmişte esasen köylü olan teknolojik yönden geri devletlerde ortaya çıktığını ileri sürer. Çünkü bu devletler, çok daha gelişmiş ulusların yıkıcı iktisadî ve askerî baskılarına karşı koymak durumunda kalmışlardır. Yabancı saldırısına direnmedeki güçsüzlükleri, bu rejimlerin devrim öncesinde meşruluklarını sarsmıştır. Yönetici seçkinlerin dış tehditle en iyi nasıl başa çıkacakları konusunda bölünmüş olmaları, zaten bu rejimlerin altını oymuştur. Dış baskılarla mücadele etmek için uygulanan hükümet politikaları, daha çok vergi almak yoluyla devlet kaynaklarının artırılmasına dayandığından, halk zaten büyük ölçüde yoksullaşmıştır. Öte yandan, yabancı sömürsünün ekonomik etkileri de kitlelerin hoşnutsuzluğunun nedenleri arasındadır. Devrimci hareketler için bu şekilde gelişen halk desteği, zayıf düşen devrim öncesi rejimleri şiddetle bunaltır. Yapısal bakış açısından, böyle devrimlerin amacı ve sonucu, temelde siyasîdir: (Daha az gelişmiş bir toplumda) yeni bir hükümet sisteminin kurulmasıdır. Bu, çok daha gelişmiş devletlerin dış tehditlerine göğüs gerebilmek için kaynakları çok daha verimli kullanma yeteneğinde olan bir hükümet demektir⁸⁴.

Devrimlerin bilimsel açıklaması, tarihî olmalıdır. Herhangi bir devrimin tarihî özgüllükleri, halkın sahip olduğu millî kimlik duygusuna, yerel kültürel geleneklerine, dinî değer ve ideolojilerine eğilmek sureti ile araştırılmak zorundadır. Devrim araştırması, karşılaştırmalı da olmak zorundadır. Şöyle ki, herhangi bir devrim hakkında gerçekten belirleyici olan şeyin açıklamasını yapmada, bu tarihî farklılıklara ve özgüllüklere duyarlı kalınmalıdır. Fakat bunlar, yapısal kuram açısından, asla farklı devrimci durumlar arasındaki ortaklıklar konusunda bir körlüğe neden olmamalıdır.

Herhangi bir devrim açıklamasının, devrimci toplumu daha geniş bir çerçeveye yerleştirmek zorunda olduğu belirtilir. Devrimlerin, birbirinden diğerinden kopuk ülkelerde değil; aksine uzak veya yakın başka ülkelerle siyasî ve iktisadî ilişkileri olan ülkelerde meydana geldiği ileri sürülür: Belirli bir ülkedeki devrimi, böyle bir yaklaşımla araştırmamak kendi bağlamından kopuk, çarpık bir açıklama ortaya çıkaracaktır.

⁸⁴ DeFronzo, James, *Revolutions and Revolutionary Movements*, Westview Press, Colorado, 1996, s. 24.

Bilindiği üzere devrimler, son yüzyılların nisbeten modern bir olgusudur. Devletler arasındaki karşılıklı ilişkiler, tarihî olduğu kadar kuramsal nedenler için de önemlidir. Devrim modellerinin çoğu, sınırlı sayıda ampirik örneklerin araştırılması ve onlardan yapılan genellemelerle geliştirilmiştir. Bunlar, İngiliz (1640-60 ve 1688), Fransız (1789), Rus (1917) ve Çin (1949) devrimleridir. Sonradan bunlara eklenenler ise daha ikincil olan diğer modern örneklerdir. Modern devrimler, İngiliz Devrimi ile başlatıldığından, başka bir ifade ile 17. yüzyılın ortası öncesinde modern anlamda devrim olmadığı kabul edildiğinden, o tarihten günümüze devrimleri açıklamak için yaklaşık bir 350 yıllık birikim söz konusudur. Bundan dolayı devrimler, son 350 yılda dünyada meydana gelen ve sosyal yapıyı derinden etkileyen merkezî iki dönüşümle ilişkide tartışılır. Bu iki süreç, kapitalist sanayileşme ve devletin merkezîleşmesidir⁸⁵.

Devrimler, bir dereceye kadar farklı toplumlarda, farklı nedenlerle, farklı zamanlarda ortaya çıkar. Devrimler, her zaman sanayileşme dinamiklerine ve devletin merkezîleşme sürecine tepkilerle bağlantılı olarak gelişir. Bu iki dinamik, kişisel ve millî kimliğin içinde geliştiği bağlamın sağlanmasında ve biz duygusunu biçimlendirmede çok büyük etkiye sahiptir. Dolayısıyla, çağın birbirine bağımlı iki büyük dinamiği, ulus-devlet sisteminin yaratılması ve dünya çapında kapitalist bir sistemin kurulmasıdır. Bunların doğrudan veya dolaylı etkilerini ele almayan uzun dönemli yapısal bir değişim analizini, kurulabilmesinin imkansızlığına işaret edilir.

Sanayileşme, teknolojik dönüşümden, üretilen ürünlerin türlerinden veya ürünleri üretmede kullanılan makinelerden çok daha fazlası demektir. Sanayileşmenin insan üzerindeki sonuçları, köylülerin, çiftçilerin, zanaatkarların ve küçük esnafın (geleneksel küçük burjuvazinin) işçilere dönüşümü olan sosyal dönüşümü içerir. Bu proleterleşme (işçileşme) süreci, çağımızın en önemli sosyal süreçlerinden biridir. Köylüler, günümüzde bile dünya nüfusunun yaklaşık yarısıdır. Görece bağımsız köylülerin işçilere dönüşümü, küresel sanayileşmenin temel süreçlerinden biridir. Bu olgu, herhangi bir yetkin devrim açıklamasının halâ ana konusudur.

Devrimlerin, uluslararası ekonomik bir alan içine yerleştirilmesi yetkin bir devrim kuramının oluşturulabilmesinin temeli olarak düşünülür:

Başarılı yirminci yüzyıl devrimlerinin hepsi, geleneksel ekonomik uygulamaları bozan veya gelecek ekonomik ilerlemenin başarılmasını aşırı derecede zorlaştıran bir biçimde uluslararası kapitalist ekonomi ile bütünleş-

⁸⁵ Kimmel, s. 84.

miş (o zamana kadar geçimlik olmayan ekonomik ilişkiler düzeni ile asla bütünleşmemişlerdi) ülkelerde meydana gelmiştir⁸⁶.

Küresel ekonomi ile bütünleşme, iç ekonomik ilişkileri dönüştürür ve millî gelişme stratejilerini çarpıtır. Benzer şekilde küresel siyasî arena ile bütünleşme, bir ülkenin siyasî düzenlemelerini de dönüştürür. Geçmiş üç yüzyıl, köylülerin işçileşmesi küresel dönüşümünün yanı sıra, kimlikleri merkezî iktidardan siyasî bağımsızlıkta belirlenmiş pek çok farklı grubun siyasî birleşmesine de tanık olmuştur. Siyasî iktidarın tadrîcen merkezîleşmesi, önceden bağımsız olan halkları aynı merkezî yönetime bağlı uyruklara dönüştürmüştür. Uluslaşma süreci, önceden bağımsız olan etnik, dilsel, coğrafi ve kültürel bölgelerin bastırılması ve ulusal bütün içerisine alınması demektir. Bu gelişmenin doğurduğu siyasî ve iktisadî kızgınlık, devrimci sosyal bir hareketi kolayca ateşleyebilen bir ortam yaratır.

Devrimci direniş, insanların çoğunlukla sanayileşme süreci ve devlet inşasına direnme çabalarından kaynaklanır. Devrimciler, yurttaş ve işçi olmayı ekonomik özerklik ve siyasî topluluğun kaybı olarak gördüklerinden, bunlara muhalefet ederler. Bu, insanlıklarına bir tehdit olarak algılanır. Bu kurama göre devrimler, Marks'ın ünlü deyişinde olduğu gibi "zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi kalmayan" işçi sınıfı tarafından değil, kapitalist sanayileşme ve devlet merkezîleşmesi ikiz sürecinin denetimsiz ilerlemesinden kaybedecek çok şeyi olduğuna inanan insanlar tarafından yapılır.

Kapitalist sanayileşme ve devlet inşasının belirleyici önemi, yapısal devrim kuramları için merkezî bir değer taşır. Devrimler, çekirdeklerinde kapitalist sanayileşme ve devlet merkezîleşmesi bağlamındadır ve bu süreçler, yapısal kuramların çerçevesini oluşturur. Yapısal kuramların, sanayileşme ve devlet inşası süreçlerini oluşturan yapısal unsurlara (küresel karşılıklı bağımlılık, sınıf ilişkilerinin değişimi ve siyasî ilişkilerin dönüşümü) verdikleri ağırlık, değişir.

Wendell Phillips'in "devrimler, yapılmaz; kendiliğinden gelir" önermesi, yapısal kuramı özetleyebilir. Bundan dolayı, iradeciliğin dışlanması, çıkarlar, bakış veya devrimdeki oyuncuların ideolojileri yerine, çeşitli grup ve uluslar arasındaki ilişki ve çatışmaların vurgulanması eleştirilir. Yapısal kuramda, insanların yapısal koşullara tepkileri, konu dışıdır. Devrimi yapanlar, ortada yoktur. İnsanların çaba ve niyetlerinin hesaba katılmaması, yapısal koşulların insanlar üzerinde mutlak emredici olduğu varsayımını doğurur. Bir kısım yapısalcı, boğucu bir yapısalcılığın ötesine geçerek, kültür ve oyuncuların etkisine yer verseler de, yapısalcı bakışın hala derin etkisi altın-

⁸⁶ Dunn, John, *Modern Revolutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 249.

dadırlar. Kültür ve oyuncular için bırakılan yer, daha çok açıklanmalıdır: Siyasî, kültürel ve öznel etkenler, maddî ve iktisadî temelin basit yansımalarından daha fazla bir şeydir. İnsan oyuncular, çok basit olarak yapıların taşıyıcısı değil, aynı zamanda onların yaratıcısıdır⁸⁷.

Devrimci süreçleri açıklamak ve keşfetmek için iradî inşalar (sembolik siyaset, kolektif hafıza ve siyasetin sosyal bağlamı gibi), gerçekten merkezi önemdedir. Devrimci süreçlerde, tarihin bazı büyük süpürüşleri ve yapılar değil, aksine düşünceler ve oyuncuların birincil güçler olduğu ileri sürülür. Devrimlerin kaçınılmaz doğal süreçlerin aksine insan yaratımı olduklarından hareketle, asıl odaklanmanın, yapılar değil insanlara, determinizme değil tercihlere, basit geçişe değil toplumun dönüşümüne olması gerektiği önerilir⁸⁸.

SONUÇ

Antik çağın siyasî değişimi ve onun neden olduğu şiddet, devrim kavramı ile karşılanamaz. Gerek Polybius'un gerekse Copernicus'un kullandığı astronomi kaynaklı devrim kelimesi, dolaşım demektir ve tekrarlanan döngüsel bir hareketi belirtirdi. 17. yüzyılda bu kelimenin siyaset yazınında ilk kullanımı, 1688 Şanlı Devrimi ile olmuştu ve modern içeriği henüz ortada yoktu. Devrim kelimesinin modern anlamı ile kullanıma yerleşmesi, 1789 Fransız Devrimi sonrasındadır. Bir halkı, bütün yönleriyle kökten değiştirme düşüncesi, ilk kez Fransız Devrimi ile tasarlanabilir bir program olmuştu. Böylesine bir değişimin gerçeklik ve ideali, Avrupa'da yaratılan modern devletle yaşıttır. Gerçekten, ulus-devletlerin doğuşu öncesinde, ayrı siyasî bir program veya moral bir ideal olarak nitelenen toplumsal devrimlerin meydana gelmesi mümkün değildi. Bu çalışmada, devrimleri açıklamak için kullanılan doğal devrim tarihi kuramı, Marksist kuram, sistem kuramı, modernleşme kuramı, oyuncu merkezli kuramlar ve yapısal kuramın, devrim olgusunun açıklanmasına yaptığı katkılar tespit edilmiştir. □

KAYNAKÇA

Akın, Erkan, **Bilim ve Siyasal Sistem**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1997.

Arendt, Hannah, **On Revolution**, The Viking Press, New York, 1968.

Brinton, Crane, **The Anatomy of Revolution**, Vintage Books, New York, 1965.

⁸⁷ Selbin, Eric, "Revolution In The Real World", *Theorizing Revolutions* içinde, Ed. John Foran, Routledge, London, 1997, s. 124.

⁸⁸ Selbin, Eric, s. 123.

- Calvert, Peter, **Revolution**, Praeger Publishers, Inc., London, 1970.
- Davies, C. James, "Toward A Theory of Revolution", **The Sociology of Revolution**, Ed. Ronald Ye-Lin Cheng, Chicago, 1973.
- Decoufle, Andre-Clement, **Devrimler Sosyolojisi**, Çev. Mehmet Aközer, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- DeFronzo, James, **Revolutions and Revolutionary Movements**, Westview Press, Colorado, 1996.
- Dunn, John, **Modern Revolutions**, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Emerson, Rupert, **From Empire To Nation**, Harvard University Press, Cambridge, 1960.
- Freud, Sigmund, **Group Psychology and The Analysis of The Ego**, Translated by James Strachery, Bantam Books, New York, 1960.
- Goldstone, Jack A., **Revolutions**, Harcourt Brace College Publishers, Orlando, 1994.
- Goodwin, Jeff, "State-Centered Approaches to Social Revolutions", **Theorizing Revolutions**, Ed. John Foran, Routledge, London, 1997.
- Greene, Thomas H., **Comparative Revolutionary Movements**, Prentice Hall, New Jersey, 1990.
- Gurr, Ted Robert, **Why Men Rebel**, Princeton University Press, New Jersey, 1971.
- Hobsbawn, Eric J., **Nations and Nationalism since 1780**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Huntington, Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, New Haven, 1968.
- Johnson, Chalmers, **Revolutionary Change**, Stanford University Press, Stanford, 1982.
- Kimmel, Michael S., **Revolution, A Sociological Interpretation**, Polity Press, Cornwall, 1990.
- Lenin, V. I., **Devlet ve İhtilal**, Çev. Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2003.
- McClellan, David, **İdeoloji**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Mellor, Ronald (Ed.), **The Historians of Ancient Rome**, Routledge, New York, 1998.
- Özbudun, Ergun, **Siyasal Partiler**, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

- Selbin, Eric, "Revolution In The Real World", **Theorizing Revolutions** içinde, Ed. John Foran, Routledge, London, 1997.
- Skocpol, Theda, **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, Çev. S. E. Türközü, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Tilly, Charles, **From Mobilization To Revolution**, Random House, New York, 1978.
-, **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Çev. Özden Arıkan, Medya Ofset, (t.y.).
- Tocqueville, Alexis de, **L'Ancien Régime et la Révolution**, Michel Lévy Freres, Paris, 1866.
- Trask, Scott, "Fransız Devrimi'nin Gerçek Sebebi Neydi?", Çev. Bilal Canatan, **Liberal Düşünce**, Cilt 10, Sayı 37, 2005.
- Trotsky, Leon, **History of the Russian Revolution**, Vol. II, Translated by Max Eastman, London, 1933.
- Wickham, Timothy P., "Structural Theories of Revolution", **Theorizing Revolutions**, Ed. John Foran, Routledge, London, 1997.
- Wolfenstein, E. Victor, **The Revolutionary Personality: Lenin, Trotsky, Gandhi**, Princeton University Press, New Jersey, 1967.